

Sándor János

„Loew bácsi”-ról, Madách első angolra fordítójáról és más jeles személyekről

Régi könyv tépett, sárgult lapjait sodorta elém a minap a rakoncátlan, tátorján tavaszi szél.¹ Lomtalanítás van a környéken – jut eszembe. Lehajolok és felveszem. „Az Amerikában élő magyarok között – olvasom a fakó betűket – egészen különálló érdekes és értékes típus William Loew, akit közönségesen csak Loew (ejtsd: Ló) bácsi néven ismer az amerikai magyarság. Hosszú évtizedekkel ezelőtt Szegedről vándorolt ki az újvilágba.”² Vajon ki ez a „Ló” bácsi?

A Pápán, 1847. augusztus 12-én született **Löw Vilmos**, Schwab Leontin és Löw Lipót pápai rabbi fia, a későbbi nagyhírű szegedi főrabbi, Löw Immánuel féltestvére. Vilmos még csak három éves volt, mikor szülei Szegedre költöztek, ahol apja 1850-től a főrabbi tisztségét töltötte be. Löw Lipót volt az első rabbi, aki magyarul prédikált és aki „országos hírnevet szerzett magának tudományával és igaz magyar érzésével.” Amikor 1875-ben meghalt „a mindig magyarosan zsinóros ruhában, csizmában járó rabbi, [...] az egész város meggyászolta, elannyira, hogy még a belváros utcai gázlámpáit is gyászfátyollal húzták be temetése napján.”³

Fia, Vilmos, bár szülei a legjobb szegedi iskolában taníttatták, hamar beleunt a tudományokba, otthagyta az iskolapadot és úgy döntött, két keze munkájával keresi meg a kenyérrevalót. Nyughatatlan természete azonban hamarosan kockázatos kalandba sodorta. Tizenkilenc éves korában elhatározta, új életet kezd, melynek színteréül az ígéretek földjét, az Újvilágot választotta. New Yorkban vetette meg lábát és eleinte ott is „fizikai munkával kereste kenyerét, de hamarosan beiratkozott az egyik esti tanfolyamra, amelynek végzetével ügyvédi képesítést kapott.”⁴ Bár ügyvédi praxist folytatott, mégsem fiskálisként lett ismert honfitársai és az amerikai polgárok körében, hanem mint „szenvedélyes műfordító. [...] Pompás művészettel ültette át angol nyelvre a régi és újabb magyar költőket. Irodalmi munkásságával megbecsülhetetlen szolgálatot tett és tesz a magyar irodalomnak.”⁵

1. kép: Löw Vilmos (Wikipédia)

¹ A tátorján szél a magyar hitvilágban a táltosok előhírnöke.

² Magyarok Amerikában. A Színházi Élet albuma. Szerk. Incze Sándor. Budapest, Színházi Élet, 1921. pp. 102–103.

³ Loew N. Vilmos emlékezete. Vasváry Ödön: Magyar Amerika. Szeged, Somogyi-könyvtár, 1988. p. 152.

⁴ Vasváry i.m. u.o.

⁵ A Színházi Élet albuma u.o.

Műfordítói tevékenysége hatalmas ívű. Lefordította Petőfi kisebb versei mellett a *János vitézt* és *Az apostolt*; Arany balladáit meg a *Toldit* és Mikszáth regényét, *A jó palócokat*. Angolul szólaltatta meg Vörösmarty és Kölcsey verseit. Magyarok számára írt nagy angol nyelvtankönyve huszonötezer példányban kelt el, míg 450 költeményt és 150 népdalt tartalmazó *Magyar antológiája* négy kiadást ért meg. Fordítói palettáján a magyarok mellett olasz és francia írók is helyet kaptak. És tudomásunk szerint ő volt az első, aki angolra fordította Madách Imre remekművét, *Az ember tragédiáját*!

Aki pedig ezek után azt gondolná, hogy kultúrkukac volt, nagyon téved! Kézben tartotta felesége kalapüzletének pénzügyeit, vezette Rosalie lányával a Loew and Loew ügyvédi irodát, és működtette a hetvenes években édesapja emlékére alapított Löw Lipót Egyesületet, melynek 70 szegedi tagja is volt. Mindezek mellett jutott ideje a sportra is. Ő a „nesztora a snowbird-öknek, a hómadaraknak. Nem múlt el nap, hogy meg ne fürdött volna Coney Islandon, ahol lakik a tengerben. Télen vagy nyáron, ősszel vagy tavasszal, napsütésben, esőben, szélben vagy hóviharban egyaránt beleveti magát napjában egyszer a tenger habjaiba, és ha térdig érő hó borítja el a partot, mint nyáron a gyermek a tenger fővényében, úgy hempereg Loew bácsi a hóban a hideg fürdő után.”⁶

Szeretetre méltó, társaságkedvelő ember volt. Nem otthonülő típus. „Mulatni is szeretett, amikor a magyar virtus felgyülemlett benne. Hagyományul maradt fenn róla, hogy ilyenkor olyan mulatásokat rendezett, hogy tört, zúzott. Lánya, Rosalie, aki maga is neves ügyvéd lett, másnap azzal töltötte az idejét, hogy sorra járta a mulatozás helyeit, és kifizette a kárt.”⁷

Sajnálatos, hogy a legendárium nem azt őrizte meg Rosalie-ról, amiről a szegedi újság tájékoztatta olvasóit. „Rosalie Loew a kiváló ügyvédnő és író, aki az amerikai Kossuth-egylet elnöke tudvalevően Löw Immanuel szegedi főrabbi unokahúga, aki szóval és írásban is erősen agitál, hogy a Houston Streeten álló National Színházat a városi tanács átengedje a magyar színtársulat céljaira. Miss Loew évek óta az egyik legbuzgóbb harcosa mindenféle magyar nemzeti ügynek.”⁸

Rosalie – Loew bácsi hat gyermeke közül a legsikeresebb – 1895-ben szerezte meg jogi diplomáját a New Yorki egyetemen. Ő lett az első amerikai női ügyvéd, aki a legfelsőbb bíróság előtt képviselhetett egy ügyet és az első ügyvédnő volt, akit tagjai sorába fogadott a New Yorki Ügyvédi Kamara. Rosalie azonban ezúttal vesztes ügyért harcolt, mert a kérést – azzal az indokkal: „félő, hogy az amerikai magyar színház rövid idő alatt Magyar amerikai színházzá alakul” – elutasították.⁹

⁶ A Színházi Élet albuma u.o.

⁷ Vasváry i.m. p. 153.

⁸ Az amerikai magyar színház. *Szegedi Napló*, 1903. jan. 31. p. 6.

⁹ Rosalie Loew (NY 1873–1939) Az amerikai szüfrazsett mozgalom vezéralakja, neves nőjogi harcos. Először apjával, majd T. H. Whitneyvel – akihez feleségül is ment – volt ügyvédi irodája. Házasságukból három fiúgyermek született. Rosalie nők és bevándorlók jogi ügyeivel foglalkozott. 1901-től a New York Legal Aid Society (New York-i Jogsegély Társaság) főügyésze, 1935-től a Belügyi Kapcsolatok Bíróságának bírja volt.

Löw Vilmos két alkalommal kereste fel az óhazát. Először 1887-ben, majd 1911-ben tért vissza a tengerentúlról szülőföldjére. Ekkor már valóban „Loew bácsi” volt, 64 éves. Az édesapja születésének centenáriuma rendezett ünnepség hozta haza Szegedre. A Délmagyarország interjút készített a messzire szakadt honfitárssal, aki testvére, Löw Immanuel dr. lakásán várta a lap munkatársát. Az „alacsony, őszszakállú öregúr [...] szeméből, homlokából beszél a Löwök zsenialitása. [...] Kezében rövid angolpipával, amelyből kifogyott már a dohány, úgy nézett ki, mint egy farmer.”¹⁰

„– Olyan jó idehaza. Igaza van a közmondásnak: ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza. [...]

Kitűnően, erősen szegedi tájszólással beszéli a magyar nyelvet [...] így a beszédén egyáltalán nem is lehet észrevenni, hogy olyan régen távol van Szegedtől. Amikor megkértük, beszéljen valamit az újvilágba szakadt szegediekről, boldogan tett eleget a kérdésnek. [...]

– Amerikában nagyon sok a magyar ember. New Yorkban több magyar lakik, mint Szegeden. [...] Én a fiatal generációt nem ismerem. Az öregebbeket annál jobban.” És sorolta: Zerkovitz Emil, Reitzer Adolf, Joseffy Rafael. Idézzük meg mi is őket.

Zerkovitz Emil (1870–1923), Zerkovitz Jónás textilgyáros fia, öt testvérével – köztük az építészmérnök és zeneszerző Bélával – az Oskola utcai Korda–Dáni házban nőtt föl, ahol édesanyja, Printz Janka Nőnevelő Intézete volt. Pályáját újságíróként kezdte, azután a Kereskedelmi Minisztérium kereskedelmi tanácsosa és kivándorlási felügyelője lett az Államokban. Az első világháború kitörése után hazatért, majd annak befejeztével véglegesen Amerikát választotta új hazájának. Kevesen tudják, hogy személyéhez kötődik a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületének és a Magyarok Világszövetségének megalapítása, melyeknek ő volt első elnöke is.¹¹

Reitzer Adolf születési dátumát Habermann adattára 1841-re tette, ám a Szegedi Zsidó Archívum szerint 1840. június 15-én született. Valószínű, hogy ez az utóbbi a helyes, mert amikor a Délmagyarország közölte 1927. április 23-i halálhírét, azt írta: 87 évet élt.¹² Reitzer roppant színes egyéniség. Gimnáziumi tanulmányait a piaristáknál végezte, ahol 1859-ben tett érettségi vizsgát. A vagyonos szegedi kereskedő palotája a korábbi Komló-kert helyén, a Tisza Lajos körúton állt. Személye jelentős szerepet játszott a Szegedi Zsidó Hitközség életében, melynek 1871 és 1873 között elnöke is volt. Amikor 1870-ben megalapították „a kevésbé vagyonos néposztály megtakarítására” lehetőséget adó, a Dugonics téri Vajda-házban működő Szegedi Általános Takarékpénztárt, elvállalta annak igazgatását. Kivette részét az árvíz utáni rekonstrukciós munkákból is. Szabadkőműves volt, egyik alapítója és szertartásmestere a szegedi „Árpád a testvériséghez” nevű páholynak. A Délmagyarország nekrológja szerint nemcsak bankigazgató, „kiváló zongoraművész is.”¹³ Sokat tett a város zenei életének kialakításáért és azért, hogy a zene

¹⁰ Szegediek Amerikában. *Délmagyarország*, 1911. ápr. 20. p. 6.

¹¹ Bővebben lásd: Sándor János: A ZERKOVITZ-ok. Vasváry Collection Newsletter, 2010/2. (44.) <http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/10dec/zerkovitz.html>

¹² *Délmagyarország*, 1927. máj. 11. p. 5.

¹³ u.o.

gyökeret verjen Szegeden. Rósa Izsó (1842–1918) ügyvéddel megalapították a Langer Viktor (1847–1902) vezette szegedi Zenedét, és deficitjét saját vagyonukból fedezték. Amikor a Takarékpénztár – nem az ő hibájából – csődöt jelentett, családjával 1890-ben Amerikában kezdett új életet. Löw Vilmostól tudjuk, hogy New Yorkban „zeneakadémiája van. Leányai kitűnő zongoratanárnők és azok vezetik az intézetet, amely sokat jövedelmez.”

2. kép: Joseffy Rafael
(Vasváry-gyűjtemény, Somogyi-
könyvtár, Szeged)

Joseffy Rafael, korának neves zongoraművésze, 1853. július 3-án született, a Szepes vármegyei Hunfaluban.¹⁴ Löw Vilmos mégis szegedinek tekintette, mert mint mondta: „édesapja, Joseffi Sámuel Szegeden volt zsidó tanító.” Joseffy Rafael szülőfaluja onnan kapta a nevét, hogy a hagyomány szerint itt győzték le 441-ben a hunok Marcinus és Tetricus római seregét. Nomen est omen! Az innen induló Joseffy a világot győzte le! Miskolcon töltött gyermekkorában, míg más fiúk labdajátékkal mulatták az időt, ő a zongorával barátkozott. Rendkívüli zenei tehetsége így hamar kiderült és még csak 8 éves, amikor már Budapesten neves tanárok fejlesztik tovább zongoratudását. Később Lipcsében, majd Berlinben folytatott tanulmányokat, s közben két nyáron át Weimarban, Liszt Ferenc (1811–1886) tanítványa. Zongoraművészként 1872-ben Berlinben mutatkozott be, hatalmas sikerrel. Számos európai turné után 1879-ben az Egyesült Államokba költözött és New Yorkban telepedett

le. Rendszeresen koncertezett a New York-i Filharmonikus Zenekarral és koncertzongoristaként jelentős pályát futott be. 1891. október 16-án szólistája volt a Chicagói Szimfonikus Zenekar nyitókoncertjének. Csajkovszkij első zongoraversenyét játszotta a zenekar kíséretében. Művészi nagyságát senki sem vitatta. „Figyelemreméltó technikai képességekkel rendelkező virtuóz, a költői kifejezőmód és az árnyalatok mestere” – írták kritikusi. Sikerei ellenére azonban hamar visszavonult a koncertezéstől. Tehetsége miatt irigység és féltékenység vette körül s ezt az érzékeny lelkű művész nem tudta elviselni. Az anyagi csábításnak sem engedett. Nem lépett többé koncertpódiumra. A zenepedagógiában lelt új életcélt. 1891-től a New York-i Nemzeti Konzervatórium tanára lett. 1892-ben jelentette meg nagyhatású tankönyvét *School of Advanced Piano Play* címmel. A visszahúzódó, csendes művész haláláig a fiatalok tanításában találta meg örömét. 1915. június 25-én hunyt el New Yorkban. Haláláig magyarnak vallotta magát.

Az interjúnak vége. „Odakünn már egészen besötétedett.” És Löw Vilmos, „ez az alacsony, öregember annyira nagy, imponáló volt ebben a pillanatban. [...]

¹⁴ Születése helyéről a Magyar zsidó lexikon (1929, szerk. Újvári Péter) Pozsonyt tette meg, ám a Brockhaus Riemann zenei lexikon és az Illinoisi Egyetemi Levéltár is Hunfalvát közöl, ezért én is ezt fogadom el.

– Vágyódtam már látni ezt a várost, ahol iskolába jártam, ahol az apám nyugszik. [...] Jó lenne itt meghalni ezen a szép Szegeden...”

Kívánsága nem teljesült. New Yorkban hunyt el, 1922. október 17-én. Hat gyermeke, hét unokája és a magyar közösség szeretete kísérte utolsó útján.

A Löw Vilmos emlékét felidéző, szélfúttá könyvlapok, **Incze Sándor** írását őrizték meg a mának. Kortársai szerint ő szerkesztette a világ legjobb színházi hetilapját. Az irigylésre méltó tehetségű főszerkesztő Kolozsvárott született 1889. augusztus 10-én. Még alig volt 19 éves, amikor szülővárosában, Színházi Újság címmel lapot indítottak Harsányi Zsolttal.¹⁵ Csak két év kellett és már ők voltak Pesten az új „sajtótermék,” a Színházi Élet alapító tulajdonosai.¹⁶ Az újságot, Incze Amerikába való távozásáig, az ország legnépszerűbb hetilapjaként tartották számon. Oldalain a színházi hírek mellett a legkitűnőbb írók: Karinthy, Móricz, Szomory, Kosztolányi és Molnár kaptak helyet. Közülük azonban – Lengyel Menyhért árulta el ezt a titkot – Incze „igazi szerelme Molnár. Ez neki a legtöbb, a legelső, ebbe van beleszeretve, s ez érdekli a legjobban, – csodálatos viszony, ami több mint barátság, kevesebb mint szexualitás, – merthogy a régi tekintély, a zseni közel jött hozzá.”¹⁷ A lap talán két legnépszerűbb rovatát, a társaságit Bethlen Margit grófnő, a kritikait **Hatvany Lili bárónő** (1890–1967) írta.

A bárónő – Hatvany Lajosnak,¹⁸ Ady, Tóth Árpád és József Attila mecénásának rokona – „már kisgyerek korában elkezdett történeteket írni, és amikor nyolcéves lett”, apja „nyomtatásban megjelentette az egyiket. [...] Hatvany Lili sikeres író, színdarabíró és regényíró lett, aki magyarul, németül és olaszul publikálta műveit az 1920-as és 30-as években.” 1938-ban „Lilit a Metro-Goldwyn-Mayer forgatókönyvírásra szerződtette Hollywoodban. Mielőtt elhagyta Budapestet, pompás búcsúpartit adott több mint nyolcvan vendégnek. A város színe-java ott volt a meghívottak között, beleértve híres művészeket, köztisztviselőket álló arisztokratákat és Magyarországra akkreditált diplomatákat. [...] De mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy Hatvany Lili elsősorban nem azért távozik, hogy eleget tegyen hollywoodi szerződésben vállalt kötelezettségeinek.”¹⁹ Akkor még

3. kép: Hatvany Lili Egyed Zoltán újságíróval
(Színházi Élet, 1934/53.)

¹⁵ Harsányi Zsolt (1887–1943) író, újságíró, színiigazgató, a Magyar Pen Club főtítkára.

¹⁶ A Színházi Élet magyarországi legteljesebb magángyűjteménye Szegeden van, Szász Mihály zeneszerző és zenekari művész tulajdonában.

¹⁷ Lengyel Menyhért (színmű- és forgatókönyvíró, 1880–1974): Életem könyve. Budapest, Gondolat, 1987. p. 207.

¹⁸ Hatvany Lajos (1880–1961) Kossuth-díjas író, kritikus, irodalomtörténész.

¹⁹ Hatvany Helga: Viharos idők. A Hatvany család legendás öröksége. Budapest, Libri, 2023. p. 30., 54.

származásuk és nem rangjuk miatt választották az emberek Európa helyett Amerikát.

Mikor Incze Sándort megkérdezték, miért népszerű a Színházi Élet, egy frappáns bonmot-val válaszolt. „A sikert egy optikai csalódásnak köszönheti. A grófkisasszony azt hiszi, hogy a masamód lapja, a masamód azt, hogy a grófkisasszonyé.”²⁰ Ám bármily sikeres is volt a Színházi Élet, a történelem vihart hozó szele főszerkesztőjét is elsodorta az Óhazából. Mielőtt elhagyta a szülőföldet, végiggondolta mit is tehetne. „Ötvenegy éves vagyok. Kenyerem javát megettem, de a kenyér nem csak a javából áll. A lehetőségek sorában az Egyesült Államok szerepelt az első helyen. Ide fűzött a legtöbb ismeretség, kapcsolat. Döntöttem: majd csak lesz valahogy! Mikor elhatároztam, hogy búcsút mondok hazámnak, több mint negyedszázadnyi aranykor emléke húzott vissza, mint kalandos Odüsszeuszt a szirének.”²¹

Incze számára nem volt ismeretlen a tengerentúli világ. Több hosszabb-rövidebb amerikai tartózkodás állt már mögötte. Először a „húszas évek elején” járt Amerikában, ahol „egy Winter Miklós nevű jól kereső fogással és feleségével, Dobó Böske színművésznővel turnéra indultunk” – írta könyvében. – „A Koldusgróf volt a műsor, az amerikai magyarok lelkesen ünnepeltek bennünket, [...] s én is, mint a turné vezetője, a pesti főszerkesztő, az ottani magyar szellemi élet központjába kerültem. Jártam több szerkesztőségben, ismerkedtem a nyomdai viszonyokkal [...] és azzal az érzéssel hajóztam vissza az öreg Európába, hogy Amerikában minden nagyszerű!”²² Az út időpontját sikerült pontosítani: 1921 februárja volt, és Palásthy Sándor Színtársulata adta elő az operettet, melyben Dobó Böske is színre lépett.²³

Dobó Böske direktora, **Palásthy Sándor** (1877–1948), a kassai és nagyváradai színházak egykori színésze, családját hátrahagyva, 1914-ben ment a tengerentúlra, ahol igazgatóként az amerikai magyar színészet egyik úttörője lett. Nagy szerepe volt az Amerikai Magyar Színész Unió 1922-es megalapításában. Budapesten született fia, **Palásthy Géza** (1903–1978) a harmincas évek elején rövid ideig szegedi színész volt, majd Berlinben folytatott tanulmányai után hazatérve, 1935-től a filmszakmában helyezkedett el. Az 1956-os forradalmat követően hagyta el az országot. Hollywoodban rendezőként és forgatókönyvíróként működött, de sikeres volt festőművészként is.

Incze amerikai vendéglátója, **Winter Miklós** a Hernád menti, reneszánsz kastélyáról és gót templomáról híres Szepeskörtvélyesen született 1884. június 20-án. A középiskolát Kassán, a premontrei gimnáziumban végezte, majd budapesti és berlini egyetemi tanulmányai után orvosi diplomát szerzett. 1907 elején az Államokba ment és a Columbia Egyetemen fogorvosi szakképesítést nyert. Fogászati praxisát New Yorkban kezdte meg, és a magyarok körében hamarosan népszerű lett. A komoly, hivatásában kitűnő fogászbá bohém természet is szorult. Talán ezért is vett részt nagy kedvvel az 1888-ban alakult, New York-i Magyar Önképző Egylet

²⁰ Incze Sándor: Színházi életem. Egy újságíró karrierregénye. Budapest, Múzsák, 1987. p. 197. Az életrajzi feljegyzések, melyek csak Incze halála után jelentek meg, anekdotikusan mesélnek szerzőjük kalandos életéről.

²¹ Incze Sándor i.m. p. 267.

²² Incze Sándor i.m. p. 216.

²³ Az írásomban szereplő színházi előadások adatainak forrása: Bodó Ibolya: Amerikai magyar színjátszás. Adattár, 1869–1970. Budapest, Argumentum, OSZK, 2001.

munkájában, melynek több ízben elnöki székét is betöltötte. Szíve szerint orvosi hivatását felcserélte volna a színészettel. Egy alkalommal, próbára is tette önmagát, és 1941. április 6-án, felesége kollegájának színészi jubileumi estjén, a Yorkville Casinóban színpadra lépett. Jelentős szerepet vállalt New York politikai életében és ott, mint az újságokban megjelent írásaiban is, mindig a magyar közérdekekért szállt síkra. Az első világháborút az amerikai hadseregben küzdötte végig, ahonnan főhadnagyként szerelt le.²⁴ A békekötés után „az élelmes fogorvos, megérezte azt a nagy üzleti lehetőséget, hogy” a magyar kommün alatt kompromittálódott, „Bécsbe szökött nagy sztárokat kihozassa Amerikába.” Ezért ő, mint az „Önképzőkör elnöke, valamint a köré csoportosult jó módú tagok többen szövetkeztek magyarországi művészek kihozatalára. [...] A kitűnő pénzszerzés híre megbolygatta az Amerikába vágyó színésznők és színészek sztárjait, [...] és megindult a lavina. Egymás után jöttek, és [...] többé-kevésbé szerencsés vagy szerencsétlen körülmények között végezték turnéjukat.”²⁵ Winter nemcsak kitűnő fogorvos, sikeres színtársulati vállalkozó is volt.

4. kép: Winter Miklós
(Magyar-Amerika írásban és képen II.
St. Louis, 1937. p. 38.)

Feleségéről, **Dobó Böskéről** alig tudunk valamit. Csak a darabok címében, melyekben játszott és bemutatójuk helyszínében lehetünk biztosak, Bodó Ibolya könyvének jóvoltából. Ezért magánéletének eseményeiről csak feltételesmódban írhatunk mindaddig, amíg arról forrást nem találunk. Személye először 1906. január 28-án került látókörünkbe, amikor a New York-i Grand Central Palace-ban, az Amerikai Magyar Színtársulat tagjaként, a Nebántsvirág bemutatóján színre lépett. Tehát ekkor már New Yorkban élt. Winter azonban csak 1907-ben érkezett oda, így okkal feltételezhetjük, hogy New Yorkban találkoztak először. Házasságkötésük idejére is csak közvetett módon következtethetünk. Tudjuk, hogy Winter házasságuk feltételül szabta Dobó Böske visszavonulását a hivatásos színésztől. A Bodó Ibolya által közölt adatokból kiderült, hogy 1907 végétől 1911 elejéig – mintegy három évig – a színésznőnek nincs profi színházban bemutatója. Ez a januári, majd a szereplésével bemutatott három következő produkció is amatőr együttesek előadása.²⁶ Ebből joggal

²⁴ Magyar-Amerika írásban és képen. Amerikai magyar úttörők és vezetőférfiak arcképes életrajza. Szerk. Káldor Kálmán. St. Louis (Mo.), Hungarian Publishing CO, 1937–39. p. 38.

²⁵ Sárossy Szüle Mihály: Misztér Jávor; Az amerikai magyar színház története. New York (N.Y.), Püski-Corvin, 1982. p. 167., 168. Sárossy Szüle Mihály (1902–1992) színész, rendező, amerikai színigazgató.

²⁶ Első Magyar Műkedvelő Kör, New York-i Első Magyar Önképző Egylet, Előre Műkedvelő Kör és a New York-i Magyar Bádigosok és Szerelők Szakegyesülete.

következtethetünk arra, hogy a házasság 1907, vagy 1908-ban kötött. A színésznő hosszú „bőjt”-je 1911. december 16-án ért véget, amikor visszatért a hivatásosok közé. Az Állandó Magyar Színház jutalomjátékot rendezett számára. Hálából két bemutatójukban még részt vett, majd újra visszavonult. Amikor 1914 őszén Európában kitört a háború, a világháborúban Dobó Böske azzal foglalt állást, hogy visszatért a profi magyar társulatok színpadára. 1917 áprilisában azután az antant mellé álló Egyesült Államok is hadat üzent a központi hatalmaknak. Winter Miklós hadba vonult, felesége pedig még jobban színházi munkájába temetkezett. A háború után – bár továbbra is hivatásos társulatokban játszott – megritkultak fellépései. Ebben az időben talán az egyetlen figyelemre méltó bemutatója az Amerikai Magyar Színtársulat tagjaként 1922. február 25-én volt, amikor Lugosi Bélával – Hollywood Drakulájával – együtt egy vígjátékban (!) lépett színpadra. A New York-i Színtársulat 1925. október 25-én bemutatott Bánk bánjában utoljára még játszott a Magyarországról érkezett Beregi Oszkár és Tőkés Anna partnereként, azután 1941-ig felhagyott a színésszettel.²⁷ Férjével útnak indult felfedezni a világ szépségeit. Úgy is mondhatnánk, hogy: „tanulmányútra” ment, hisz Shakespeare is megírta: „színház az egész világ!” Egy vele való találkozását örökítette meg levelében Molnár Mária, a Pápua Új-Guinea-i szigetvilágban élő hittérítő. „1933. április 5-én német turista hajó érkezett Hongkongból. [...] Az egyik hölgy nagyon fürkészve nézett rám. Kezet nyújtottam neki. Megfogta a kezemet, maga mellé húzott és a fülembe súgta váratlanul: Maga magyar? Azt se tudtam, mit feleljek. [...] Láttam nem tudok szóhoz jutni, hát csak átkarolt és sírni kezdtünk. Magyar volt, mégpedig ceglédi. [...] Winterné Dobó Böske színésznő, aki már több mint 20 éve élt New Yorkban férjével és mindenfelé utazgatott, hogy érdekességeket gyűjtögesse. Így jutott el Hongkongból Mánuszra.”²⁸

A levél elárulta, hogy Dobó Böske Cegléden született, de azt nem, hogy mikor és hogyan került a tengerentúlra. A Színházi Élet is csak annyit pletykált róla 1935-ben, hogy „lázasan készül újabb világkörüli útjára. Ez lesz a hetedik.”²⁹ Földkörüli kalandozásaiknak a II. világháború vetett véget. Hazatértek és a művésznő 1941. február 21-én, a New York-i Fészek Színházban, Bródy Sándor A tanítónő című drámájában ismét fellépett a világot jelentő deszkákra. Békássy István, a színház akkori igazgatója, fél évszázaddal később, Budapesten így emlékezett személyére: „Élt ott egy Dobó Böske nevű öregasszony. Nagy hírnévnek örvendett a magyar negyedben. Ő volt az ottani Jászai Mari, ő játszotta Bródy drámájában a Nagyasszonyt.” Dobó Böske utolsó bemutatója – ismereteink szerint – 1941. április 25-én volt. Molnár Ferenc külvárosi legendája, a Liliom került színre. Ezután már kevés adattal rendelkezünk a házaspárról. Tudjuk, hogy a háború alatt Winter Miklós a New York-i Magyar Ifjúsági Kör elnöke volt, felesége pedig – feltehetően – lelépve a színpadról, az Önképző Egylet alelnökeként tevékenykedett. Azt is tudjuk, hogy 1959-ben, az

²⁷ Beregi Oszkár (1876–1965) színész, rendező, Hollywoodban halt meg. Tőkés Anna (1903–1966) Kossuth-díjas színésznő, 1925-ben fél évet töltött az USA-ban, Beregi társulatával.

²⁸ Molnár Mária (1886–1943. március 16.) Az első magyar református misszionáriusnő. A Pápua Új-Guinea-i Admiralitás szigeteken végzett hittérítést a leprások között. Japán katonák ölték meg Mánusz szigetén. Leveleit a Sárospataki Múzeum őrzi. Cegléd Város 2016. november 16. 130 éve született Molnár Mária.

²⁹ Színházi Élet, 1935. 25. évf. 25.sz. p. 55.

egylet fennállásának 70-ik évfordulóján Wintert 51 éves áldozatos munkájáért kitüntették,³⁰ ezt követően azonban tagadhatatlanul figyelemre méltó alakjuk beleveszett New York hatalmas emberrengetegébe.

5. kép: Békássy István és felesége
(Színházi Élet, 1931/43.)

A Fészek Színházat igazgató, 1907. február 10-én Nyíregyházán született **Békássy István**³¹ gyermekkorától színésznek készült. Balettet tanult a Szegedről elszármazott Pallay Anna (1890–1970) balerínától, Bartók első fából faragott királyfijától, játszott Feld gyermekszínházában és elvégezte Rákosi Szidi színésziskoláját is. Tehetséges volt, a pesti színházak kapkodtak érte. A Vígsház, a Magyar, a Király és a Belvárosi Színház pályájának első állomásai. A magas, férfias, sáros fiatalember legnagyobb sikerei az Operettszínházhoz fűződtek. Az epébe mártott tollú Lengyel Menyhért, Békássy operettszínész korszakának egy nem szakmai, de mindenképpen sikertörténetét meg is örökölte. „Egy óriási ágyban aludt [*feleségével*] Fejes Terivel s arra ébredt, hogy Teri sír álmában. Felkelti

gyöngéden: drágám mi bajod? Teri azt álmodta, Békássy megcsalta Honthyval, s úgy vágta pofon ott az ágyban, hogy a szeme szikrázott. Veszekedés. Reggel bemegy a színházba, elkezd érdeklődni Honthy után, akihez addig nem volt semmi köze. Pár nap múlva hozzáköltözött, hat hónapig ott lakott nála, s közben elvált Teritől.”³² Békássy nemcsak a színpadon, a filmvásznon is sikeres volt. Színészi tehetségének híre átszállt a tengerentúlra is és a Metro-Goldwyn-Mayer filmstúdiótól szerződési ajánlatot kapott. 1937-ben édesanyjával a Champlain fedélzetén át is hajózott Amerikába, ahol már magyar barátai várták, köztük Rátkai Márton fia, Gyuri is, a filmstúdió fotósa. Hollywoodi filmes élete az angol nyelv tökéletesítésével kezdődött. Tanárát a stúdió fizette. Ám az idő telt, s a filmszerep sehol. Karácsony előtt a stúdió udvarán összetalálkozott az egyik igazgatóhelyetttel. „Boldog ünnepeket kívántam neki, mire ő: jöjjön be, ajándékom van a maga

³⁰ Az Ember, 1959. 36. sz. p. 3.

³¹ Békássy István életrajzához: Gajdó Tamás: „Minden vágyam az volt, hogy színész legyek” I. Békássy István pályájáról – mestereiről – szerepeiről. Parallel, 2012. 26. sz. p. 10–20.; II. Békássy István amerikai karrierjének kezdeteiről és a New York-i Fészek Színházról. Parallel, 2013. 27. sz. pp. 14–21.

³² Lengyel Menyhért i.m. p. 354.

számára. Mint egy örült [...] berohantam Beverly Hillsbe és a legelőkelőbb férfidivat üzletben vásároltam egy nyakkendőt. Így nekem is volt már ajándékom az ő számára. [...] Amikor ajándékot cseréltünk, akkor kiderült, egy szép összegekről szóló csekket adott. [...] Ez volt a végkielégítem! Karácsony előtt egy nappal kirúgott a Metro-Goldwyn-Mayertől. Fölmondott és odaadta a végkielégítem. Az első gondolatom volt, hogy fölkötöm magam, mert én nem mehetek vissza Magyarországra!”

Szerencsére meggondolta magát, és inkább visszament New Yorkba, ahol találkozott László Miklós (1903–1975) író, forgatókönyvíróval, aki egy kicsi színházat igazgatott az East Side mellékutájában lévő magyar vendéglő pinchelyiségében. Ez volt a Fészek Színház. Leszerződött hozzá: tehetségével színésznek, „végkielégítésével” pedig pénzesztárnak. László hamarosan felhagyott az igazgatással és „Békassy Istvánra, a Hollywoodból akkoriban New Yorkba visszatérő kitűnő színészre maradt a Fészek Színház vezetése. Felfrissült társulattal kezdett új szezont és néhány kimagaslóan szép előadással tette emlékezetessé igazgatását és színpadi alakításait.”³³ Vezetése alatt a társulat 18 bemutatót tartott. Ők játszották először 1942 márciusában – világpremier volt – a Hans Habe (1911–1977) néven ismertté vált Békassy János Rabvilág című drámáját. Sikereik ellenére, 1943-ban a háborús körülmények a Fészek Színház bezárásához vezettek. Ekkor újra az álomvárosban próbált szerencsét és ezúttal az az igazgatóhelyettes szerződtette le a Metro-Goldwyn-Mayer stúdióhoz, aki azon az emlékezetes karácsonyon „kirúgta” onnan. Az amerikai filmekből Stephen Bekassy néven ismert magyar színész 1962-ig szerepelt a filmekben olyan sztárok partnereként, mint Ingrid Bergman vagy Charles Boyer, és rendezői között tudhatta Orson Welleszt is. A forgatások között sem pihent. Fellépett a Broadwayn, vagy magyar előadásokat rendezett Los Angelesben. A szíve azonban hazahúzta. Feleségével Leával, Beregi Oszkár lányával 1982-ben visszatért Magyarországra és Leányfalun telepedett le. A halál 1995. október 30-án érte. Közös sírjuk Budapesten, a Kerepesi temetőben van.

Amikor Incze Sándor 1939-ben az Amerikai Egyesült Államokat választotta új hazájául, nagy reményekkel érkezett a tengerentúlra, hisz még emlékezett első látogatására s arra: „Amerikában minden egyszerű!” New Yorkban is, mint Kolozsvárott és Budapesten, lapalapítással akarta egzisztenciáját megteremteni úgy, hogy az Óhazában vallott elveit nem tagadja meg. Otthon büszke volt arra, hogy egyetlen esetben sem indítottak ellene sajtópert. Hitt abban, hogy „nem csak az életben, az írásban is kedvesnek kell lenni. S mindig először adnunk kell, hogy kapjunk is utána. (Amilyen a fogadj Isten, olyan az adjon Isten alapon!)”³⁴ Egy Stage – Színpad – című magazin tulajdonjogát szándékozott megvenni és a lapot a maga képére formálni. A tárgyalások elhúzódtak és 1940 lett, mire az új Stage az utcára került. Mindössze 8 száma jelent meg. Amerika nem értékelte a „kedvességet.” Incze keserűen vonta le a tanulságot. „Az emberiség egyik része a kötélmászók ambíciójával rendelkezik. A másik része, amelyből hiányzik ez a képesség: rágja a kötelet.”³⁵ A színházi újságírás apostola felhagyott a lapszerkesztéssel. Megnősült, egy emigráns

³³ Sárossy Szűle Mihály i.m. p. 201.

³⁴ Incze Sándor i.m. p. 266.

³⁵ Incze Sándor i.m. u.o.

magyar család lányát vette el, és barátai segítségével a New School nevű színiiskolában állást vállalt. Nem volt se színész, se rendező, de mint írta: „Magammal hoztam a színház szagát és megtanítottam a növendékeket arra, hogy egy-egy darab felől még a premier előtt véleményt tudjanak nyilvánítani.”³⁶ Az 1956-os magyar forradalom évében felkereste őt Molnár Ágoston, az elmhursti kollégium magyar szakának tanára, az American Hungarian Studies Foundation elnöke. „Megkért, hogy szerkesszek egy magyar évkönyvet – emlékezett később a találkozásra –, amely beszámol a külföldi magyarság bámulatos teljesítményéről, és ezzel segíti megőrizni bennünk a magyarság öntudatát és szeretetét. Így született meg a Magyar Album.”³⁷ A gazdagon illusztrált, 256 oldalas könyv az Államokban akkor élő magyar tudósok, művészek, más jeles emberek, valamint ízletes hazai ételek receptjeinek seregszemléje lett. Bécsben nyomtatták, belső lapjára mottóul ezt írta: „Köszönöm feleségemnek, az amerikai születésű Hornyák Peggynak, aki Pesten a Margit Gimnáziumban a pad alatt a Színházi Életből tanult meg magyarul, hogy belevitt engem e nagy munkába.” E kötet volt szerkesztői hatyúdala. Ezután még egy évtized adatott neki boldog házasságban feleségével. 1966. január 24-én hunyt el New Yorkban. Ma már alig van, aki emlékszik rá.

6. kép: Magyar Album (Vasváry-gyűjtemény, Somogyi-könyvtár, Szeged)

Ha nincs az a szélfúttá könyvlap, talán nekem se jut eszembe a neve, és nevéről a többi honfitársam se, aki egykor találkozott vele ott, túl az Óperencián.

³⁶ Incze Sándor i.m. p. 269.

³⁷ Incze Sándor i.m. p. 276.